

SÖDERTÖRNS HÖGSKOLA | STOCKHOLM
sh.se

Att utveckla elevers språkliga medvetenhet

Boel De Geer

2025-02-12

- Lingvist/språkvetare
- Docent i svenska, Södertörns högskola
- Undervisar i språkkurser på F-3 och förskoleprogrammen
- Samarbete med förskolor och skolor i södra Stockholm 2018-2022 för att stärka det språkutvecklande arbets- och *förhållningssättet*

Vad är språkutvecklande?

- Språklekar – rim, ramsor, andra språklekar, gåtor, vitsar, skämt
- Högläsning – om vi samtalar om det lästa
- Benämning
- Berättande
- Samtal

- Utvecklat och utmanande språk

Att möta språk

- Viktigt att *exponeras* för utmanande och utvecklat språk (oavsett modersmål)
- Vanligt att elever möter ett enklare språk, i hem och i skola
- Underskatta inte elevers behov och nyfikenhet

lära – inspirera?

- Det kompensatoriska uppdraget

- omfattande
- komplext

- Fsk-personal bytte jobb

(DN 2023-10-03, Susanne Nyström)

- “Medelklasspedagogen” – noterar lägre ambitionsnivå
- Pedagogen från svagare området – “de jobbar med språket på ett heeelt annat sätt”

Språkutveckling gynnas av ”prat”!

(Bergelson m fl 2023)

- Prat är viktigare än...
  - Socioekonomisk status
  - Sociokulturell status
  - Kön
  - Flerspråkighet

- Prat går att påverka!

Exponering för språk

- Höra språk
  - Talspråk – riktat till elever och andra
  - Icke-verbalt språk (rösten)
  - Skriftspråk (högläsning)
- Se språk
  - Skriftspråk – riktat till elever och andra
  - Se skrift, läsande och skrivande
  - Icke-verbalt språk (mimik, gester, ögonkontakt, tecken...)
- Använda språk

Exponering för språk

- Tid timmar, regelbundenhet
  - Miljö platser, situationer, personer
  - Kvalitet engagemang, komplexitet
-
- Komplexitet viktigare än korrekthet

Komplexitet i exponering

- *Konceptuell komplexitet*
  - Att tala om abstrakta ämnen, t ex språk
    - ormbunken, Gubben Quinoa
- *Språklig komplexitet*
  - Ordvariation, grammatisk komplexitet, genrevariation...
    - ballongvisp, instruktioner, om... så
- *Kommunikativ komplexitet*
  - Vuxna svarar på frågor, bygger ut ämnen, förtydligar...
    - samtal och resonemang, inte intervju/förhör

Komplexitet --> utvecklande och utmanande

- Många ord i många sammanhang
- Många möjligheter att resonera om språk
  - uttal, stavning, betydelse, användning, ursprung, uppbyggnad...
- "Att följa elevernas intresse" – kan bli otillräckligt
- Inspirera!
  - Räcker inte att vistas på en plats för att språket ska utvecklas

Vad är gynnsamt?

- Att tala om erfarenheter och upplevelser – nu, då, snart
- Läger grunden för resonerande samtal
  - Alla har upplevt – kan behöva påminnas
  - Mer detaljer för varje gång
  - Upprepa, bygg ut – eleverna kan ju innehållet
  - Fler synonymer och sammanhangsord – ger mer komplexa meningar

Gynnsamt att få resonera

- Beskriva vad som händer
- Förutspå vad som ska hända
- Återge vad som har hänt
- Förklara varför det hände
- Formulera något generellt om det som hände

Språklig medvetenhet

- Fokus på språkets form
- **Kräver perspektivskifte** – ha språket som samtalsämne
- Uppmärksamma språkliga detaljer

Språklig medvetenhet – inte bara fonologi...

Fonologisk medvetenhet – *upptäcka klangmönster* (inte bokstäver!)

Fångar hela eller delar av ljudbilden

- klappa stavelser,
- dela i stavelser,
- rimma

LÄTT och ROLIGT!

Även de yngsta kan och gillar det

Fonemisk medvetenhet

Fonemisk medvetenhet – *upptäcka enskilda språkljud i orden*

- Dela upp ord i första fonem + rest   ljudrimma
- Säga vilket fonem som är först/sist
- Sortera ord efter första/sista ljudet
- *Sätta ihop ljud (fonemsyntes)*   b - a - d - a = bada
- *Plocka isär ord (fonemsegmentering)* bada = b - a - d - a

-

Fonemisk medvetenhet med ettåringar?

mmm...oppekille!

Prosodisk medvetenhet

- Hur låter orden?   säg högt, säg efter, säg tillsammans
  - Lyssna på betoning   banan, kanon
  - Lyssna på intonation   borsten, tomten, udden
  - Lyssna på längden   kana-kanna, väg-vägg, glas-glass
-
- Använd prosodi som didaktiskt verktyg

Morfologisk medvetenhet

För språkförståelsen (hörförståelse → läsförståelse)

- Sammansättningar
hög+hus, bad+byxor, sommar+lov, över+sätta
ögon+lock, ögon+blick, ögon+kast, ögon+tjänare
glas+ögon, nåls+ögon, hund+ögon
vakt+hund/hund+vakt
- Avledning
vandra, vandrare, vandring, in/ut-vandra
- Böjning
hund, hunden, hundar, hundarna, hundarnas...
lik/olik, vanlig/ovanlig, hemlig/hemlik

Upptäck sammansatta ord!

Utgå från ett enkelt ord, t ex hund

”Vad finns det för olika sorters hundar?”

polishund, ledarhund, sällskapshund, jakthund, vakthund, ...

Jfr. med hundvakt

”Kan vi sätta ”hund” först i ordet?”

hundmat, hundpensionat, hundkoppel, hundbajs, hundracka...

1. Upptäcker sammansättningsprincipen
2. Upptäcker nya ord/begrepp
3. Upptäcker kunskap om världen

- Raser?
  - Olika ord för hund?
  - Min farfar har en hund
  - Min morfar hade en hund men den dog
-
- OK

Hitta gratisord!

Vi samtalar om *att tänka*. Har ni *tänkt* på hur många ord det finns?

Vi *tänker* på olika ord. Nu *ska* vi *tänka*. *Tänk* nu på X i en minut. Vad *tänkte* du på? Det *har* jag inte *tänkt* på.

Vilka *tänkare* ni är! Ni är verkligen *tänkande* elever. Ni är *tankfulla* - *fulla av tankar*.

Det var *en bra tanke*. Vi gör ett *tankeexperiment!*

Det är *tänkbart*. Det är *otänkbart*.

Tänk inte tanken!

Fler gratisord

Vi ska läsa en bok och samtalar om omslaget, bokens titel och författaren.

Vi talar om bilderna – vem har gjort dem? Kanske inte författaren själv.

En *illustratör*

Har *illustrerat* boken

Med *illustrationer*

Ordkunskap – en viktig del av språklig medvetenhet

- Gedigen kunskap om ords betydelse, struktur och användning
- Läsförståelse beroende av ordkunskap på djupa nivåer
- Ytliga kunskaper räcker inte
- Med utvecklad ordkunskap tacklas nya ord mer medvetet

Ytliga kunskaper räcker inte

- ”stor”
- boll, hund, bil... motsats till liten
- stor människa storlek, vuxen, betydelsefull
- stor artist/stor lögnare
- storätare, storfiskare, storskog, storlek, storhet, förstora...
- vara storsint
- ta stora ord i mun
- stor i orden, liten på jorden
- leva på stor fot

Vad innebär ”stort” ordförråd?

Prova själva!

”Varm” och “kall”

- Grundbetydelse, konkret
- Överförd betydelse, lite mer abstract
- Sammansättningar
- Uttryck, talesätt

Språklig medvetenhet genom ordkunskap

- Ords struktur
- Ords betydelse
- Ords användning

- Hänger ihop och samverkar
- På *alla språk*. Andraspråk och andra språk

Ords struktur

- Uttal (ljudgestalt)
- Språkljud
- Stavelser (lättare än ljud)
- Bokstäver
- Morfem (orddelar)

Ords betydelse(r)

- Betydelse
rund boll, summa
- Betydelse *i relation till* andra ord
rund, cirkel, klot, kvadratisk
knubbig
teckna, handla, rymma, bråk...
- Betydelse *tillsammans med* andra ord
i runda slängar,
rund under skorna
runda ord

Ords användning

I olika sammanhang – när “passar/funkar” vad?

Vad ger “önskad kommunikativ effekt”?

“Jag fryser”

“Stäng fönstret”

“Kan du stänga fönstret?”

“Kunde du stänga fönstret?”

Fasta fraser, uttryck och bildspråk – ger en extra dimension

Använd explicit och uppmärksamma!

- Ta studenten, rungande applåder, sträng kyla, rubb och stubb, hack i häl
- Skriva in, på, ut, av, till, under, upp...
- Ta sig en funderare, göra något ögonaböj/på momangen/så in i vassen/så det ryker
- Stålhäst, havremoped...
- Hänga läpp, hoppa över, vara blåögd, få något om bakfoten, på rak arm...
- Glad som en lax, flitig som en myra, Små grytor har också öron

Samtal om ordkunskap ger...

- Ökat och stärkt ordförråd
- Ökad och mer effektiv språkförståelse
- Utveckling av språkförståelse *strategier*
- Effektivare läsning och skrivande (hastighet, förståelse)
- Effektivare språkanvändning (hitta ord, nyanser)
- Språklig medvetenhet och kreativitet
- Språklig självkänsla, säkerhet, tillhörighet, delaktighet...

Undervisning i ordkunskap behöver vara...

- Tydlig (hellre än förenklad)
- Muntlig och gemensam (måste kunna se och höra varandra)
- Förankrad i situationen
- Regelbunden och förutsägbar
- Meningsfull, angelägen, användbar, viktig, spännande – eftersträvansvärd!
- Lekfull/lustfylld jfr lek – lekfullhet
- Förväntansfull – för alla jfr krav – förväntningar

Att förhålla sig till språklig komplexitet

- Finns det “svåra” ord?

Eller viktiga, intressanta
spännande, användbara...

- Vad innebär “korrekt språk”?

Hellre funktionellt språk

MACKA – ja!

Mulle Meck och de "svåra" orden

"Svåra" ord (ovanliga synonymer):

bråte

pinaler

mojänger

- Använd med vanligare synonymer (obs – inte "lättare")
- Sprid till andra situationer (miljö)
- Välj några ord och använd medvetet (kvalitet) och ofta (kvantitet)
  - trollbunden

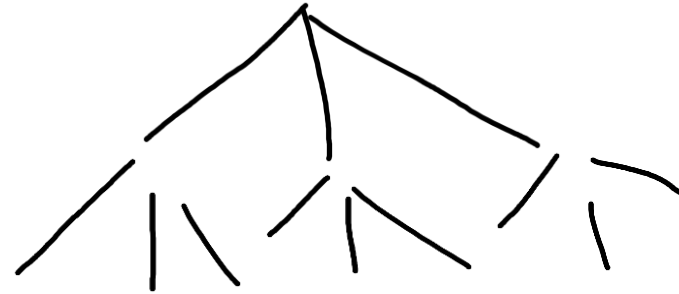
- Hur tänker du om ords och uttrycks “svårighetsaspekt”?
  - Finns det ord som du undviker?
  - Eller tvärtom? Utmanar du?

Bra för pedagoger att tänka på 1

Kategoriseringar

jfr. Fsk, SFI

Fordon – bil/båt/flygplan

Växt – träd/buske/blomma

Bestick – kniv/sked/gaffel – matkniv/brödkniv/smörkniv

Bra (och roligt) för pedagoger att tänka på 2

Homonymi (samma form, olika betydelse)

- Homofoner (låter lika, skrivs olika, betyder olika)
gärna-hjärna-Järna, hov-håv, gäst-jäst, skäl-stjäl-själ,
jord-hjord-gjord
- Homografer (skrivs lika, låter olika, betyder olika)
hov, man, vän, loge, cykel
- Några är båda
koppar, gunga, får, vara, tunna “för”

Skämt och gåtor

- Likhet/skillnad-skämt

Vad är det för likhet mellan en bebis och en fiskare?

Båda vill ha napp!

- Ordleksskämt

Det var en gång tre killar som fick gå till rektorn. Rektorn frågade två av killarna vad de hade gjort för bus. "Vi har slängt sten i sjön."

Det var ju inte så farligt tänkte rektorn och frågar den tredje killen varför han är blöt? Han svarar "Det är jag som är Sten".

Bellmanhistorier

Det var en gång en dansk, en norrman och Bellman som skulle tävla om vem som kunde simma till andra sidan av en sjö snabbast.

Dansken började, efter 10 meter orkade han inte mer, så han drunknade.

Nu var det norrmannens tur, han simmade 20 meter sen drunknade han.

Till sist var det Bellmans tur. Han simmade 50 meter och då var det bara 10 meter kvar.

Då sa han:

- Jag orkar inte mer, jag simmar tillbaka.

Ge tydligt stöd

- Det krävs medvetenhet för att utveckla medvetenhet
- Det är meningslöst att göra något du inte förstår
- Förklara därför HUR saker fungerar (t ex varför är skämtet roligt)

Var medveten, spontan och kreativ

- Med elever och med kolleger
- Med språket som redskap och objekt

Dra nytta av förebildens makt

- Låt din samtalsglädje, nyfikenhet och kreativitet smitta av sig
- Använd resonemang
motivera, förklara, ge exempel, ge tidssamband, ange villkor, ange konsekvenser...
- Ta inte “första bästa ord”. Sök efter något lite mer speciellt.